

Az árnyékos oldalon

Vidéki Magyarország
a rövid hatvanas években

TARTALOM

Az árnyékos oldalon – a rövid hatvanas évekről (Csikós Gábor–Horváth Gergely Krisztián)	7
Nagylátósög	
Horváth Gergely Krisztián: A vidékellenes politika elemei Magyarországon az 1960-as években. Kortárs szempontok egy évtized értékeléséhez	13
Ö. Kovács József: A téeszneurózisról. „Gyenge” téeszkek és földüggyek a kollektivizált vidéki Magyarországon	55
Termelőszövetkezetek terepen és papíron	
Oláh Sándor: Szovjet minta a Székelyföldön	99
Káli Csaba: Hogyan lehetett a termelőszövetkezet ellen izgatni? A kollektivizálás és a jogszolgáltatás kapcsolata zalai példák alapján	141
Czetz Balázs: „A gyenge gazdálkodási eredményt éveken keresztül a rossz vezetés eredményezte.” A termelőszövetkezetek megerősítésére tett intézkedések és hatásuk Fejér megyében (1960–1967)	181
Csikós Gábor: Játszmák a szervezetben. Egy jászsági termelőszövetkezet példája (1963–1972)	205
Szulovszky János: „Azóta rájöttem, hogy a Kádár-korszak nem is lehetett volna hosszú életű.” Egy nagyhegyesi memoáíró parasztember visszaemlékezéseiből	237
Hatalmi struktúrák és uralom a mindennapokban	
Jobst Ágnes: Egy megfigyelt falu	263
Bognár Szabina: Közigazgatási észszerűsítés, vagy az önállóság felszámolása? Hídépítés és községgyesítés (Kimle, 1966)	289
Völgyesi Orsolya: A katolikus egyház térvesztése és a hagyományos paraszti világ felbomlása Mezőfalván az 1960-as évek elején	309
Sántha István: „Uradalmi téglá.” Beköltözés a faluba, a dél-vértesi puszták esete ...	333
Szima Viktória: A művelődési házaktól a népművelőkig. Kultúrpolitika Fejér megyében a kora Kádár-korszakban az 1976-os közművelődési törvény születéséig	379
Kis József: Sztálinisták, maoisták az 1960-as években Borsodban	395

A kötet szerzői	423
Földrajzi- és helységnévmutató	425

Az árnyékos oldalon – a rövid hatvanas évekről

Fontos állomáshoz érkeztünk: a *Magyar vidék a 20. században* című sorozatunk immár ötödik kötetét tarthatja kezében az olvasó. 2018-ban két konferencián összegeztük éves munkánk eredményeit. Az akkor még MTA BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoportjának kutatói először 2018. november 8-án *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország az 1960-as években* című konferenciára gyűltek össze a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tanácstermében, majd november 29-én Kecskeméten, a Neumann János Egyetem társszervezésében a Pedagógusképző Kar épületében találkoztunk a „Konszolidáció” *a mindennapokban. Magyar vidék a hatvanas években* című konferencián. Kötetünk a 2018. novemberi előadások tanulmányá formált változatait fogja össze.

Az ötvenes évekre összpontosító, 2015-ben indult kétéves kutatássorozatunk fontos eredményének tartjuk, hogy a lokális vizsgálatok igazolták: a hatalom csúcsán végbement cseréken túl meghatározóak a kontinuus elemek a forradalmat megelőző és azt követő évek között. Az 1956 utáni helyi pártapparátusok rekrutációja, a kollektivizálás második hulláma során a parasztság ellenében alkalmazott erőszak és annak volumene, az egyházak ellen újraaktivált megfélemlítő gépezet, de akár a beruházáspolitikai prioritásainak változatlanlansága is mind-mind fontos érv a folyamatosság mellett. Úgy véljük ezért, hogy az ötvenes évek esetében az a pontos megfogalmazás, ha a „hosszú” jelzővel illetjük a két munkáspárt 1948. júniusi egyesítése és az MSZMP VIII., a „szocializmus alapjainak lerakását” deklaráló 1962. novemberi kongresszusa közötti időszakot. A „hosszú ötvenes évek” mint korszak használata több-kevesebb következetességgel, de már a szakirodalomban is régóta bevett.¹

Megkezdett utunkat 2018-ban a hatvanas évek vizsgálatával folytattuk, amely évtized periodizálása szintén több szempontból lehetséges. Az építészet- és művészettörténet előszeretettel használja a „hosszú hatvanas évek” kifejezést 1958-cal kezdődően. Az elmúlt két évtizedben történeti irodalmunkban is fel-felbukkan, vélhetően az 1956-os Intézet kiterjedt hatvanas évek kutatásától inspiráltan. Rainer M. János és munkatársai a 2001 és 2004 között végzett vizsgálatosorozatukban érveltek a hosszú hatvanas évek meghatározás mellett. Ennek

¹ Isereteink szerint, az online adatbázisok alapján a „hosszú ötvenes évek” meghatározást először Kronstein Gábor használta a *Medvetáncban* megjelent cikkében, 1982-ben. Kronstein 1982, 150. Ezt követően lásd Szegő 1985, 94; Hanák 1988, 24; Valuch 1988, 82; Valuch 1995, 281; Luijckx–Róbert–de Graaf–Ganzeboom 1995; Gyarmati 1996; Róbert 1999, 409–410; Havadi 2006, 315; Sáska 2006, 593, 595; Kiss 2006; Kiss 2008, 193; Farkas 2015, 1; Keller 2018, 5, 22, 225.

kezdő dátuma 1958, Nagy Imre kivégzése és a „legtöbb ötvenhatos per befejezése”, amely értelmezésükben szimbolikusan az ötvenhat utáni megtorlás végét jelzi, a záró dátum pedig 1974, a hatvannyolcas reform személyi gárdájának partvonalon kívülre sodródása, a reform-folyamat végső elakadása.² A mi értelmezésünkben mindkét dátum inkább politikatörténeti meghatározottságú, s kevésbé illeszkedik a társadalomtörténeti szempontokhoz.

Saját koncepciónkban a hosszú ötvenes éveket a szűk hatvanas évtized követi. Az 1962 és 1971 közötti kilenc év meghatározó jelentőségű a hazai vidéki társadalom életében. A parasztsággal szembeni nyílt erőszak a kollektivizálás lezárultával megszűnt ugyan, ellenben, mint a kötet első tanulmányából kiderül, az ár- és a beruházási politika s döntő mértékben a társadalombiztosítási szabályozókba beépített diszkriminatív elemek révén változatlanul tovább élt az agrárnépesség hátrányos megkülönböztetése. A korszak záróakkordjaként 1971-ben, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) elfogadásával az addig inkább informális gyakorlat, a kisebb községi tanácsokat s ezek intézményeit, illetve a gyengébb termelőszövetkezeteket a mérhető hatékonyság jegyében összevonó politika stratégiai célú előlépve országos méreteket öltött. Az akkor körülbelül háromezer-háromszáz település közül kétezer hivatalosan is a „nem fejlesztendő” státuszba került, ami tovább gyorsította az elvándorlási s nyomában az elnéptelenedési spirált. Eközben a városok, s közöttük is különösen a megyeszékhelyek, több utcahossznyi előnyre tettek szert az infrastrukturális fejlesztések terén.

A háború tragédiája, majd az ötvenes évek terrorja és a forradalmat követő megtorlás után, a hatvanas évek közepén kezdődött időszak a korabeli kortárs tapasztalatokban – s részben annak folytatásaként a szakirodalomban – a megnyugvás, a kiszámíthatóság, a rendszerkorrekció időszakaként rögzült. Mindez a jelenben is magyarázza, hogy miért éppen ezen évekkel kapcsolatban él a legtöbb nosztalgikus elem a magyar társadalomban. Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a birtoka mellett az ötvenes években is kitartó parasztság fiataljai a hatvanas években inkább a téveszlét s nyomában sokszor a falu elhagyása mellett döntöttek. 1970-re közel egymillióan ingáztak, kilencven százalékuk a községekből.³ Az évtized mérlegre tételekor további megkerülhetetlen jelenségek az egészségügyi mutatók s nyomukban különösen a középkorú férfiak mortalitásának drasztikus romlása,⁴ a gyermekvállalások számának gyors csökkenése vagy a devianciák össztfomégének növekedése. A helyi közösségek felbomlasztása, az ingázás, a dezorganizált agglomerációk vagy a munkaszervezetben és az élet egyéb területein bekövetkező radikális kultúráváltozás mind társadalmi patológiák forrásai lettek.⁵ A „társadalmi beilleszkedési zavarok” kutatásával e problémahalmaz a nyolcvanas évekre a Kádár-rendszer önreflexiójának is részévé vált: bizonyos társadalmi kérdésekben utat tévesztettek,

² A „hatvanas évek” Magyarországon, 1958–1974. Projektleírás. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:projektek/hatvanas 2020. április 27. A kutatás összegző köteteit lásd Rainer 2004; Molnár 2004. A kifejezés használatára lásd továbbá Szabó 2006, 4; Feitl 2010; Klejászky 2018.

³ Pető–Szakács 1986, 678.

⁴ Juhász 1979; Kopp–Skrabski 1995, 127–129; Lackó 2011.

⁵ M. Venyige 1969; Pataki 1995; Andorka 1996.

mégpedig a hatvanas évektől kezdődően. Az újabb, hosszabb időtávban vizsgálódó kutatásokból az is kiderül, hogy nemcsak a „felépítmény” vált ingataggá, de az „alap”, a gazdaság is végérvényesen lemaradó pályára került már ekkor.⁶

A kötetben megjelent egyes tanulmányok dinamikáját a propaganda és a megvalósulás viszonya adja, s eközben olyan társadalmi csoportok jutnak szóhoz, amelyek hangja máig ritkán jelentkezik a magyar történetírásban.

Kötetünk három részre tagolódik. Az első az ország egészével foglalkozik: a tanulmányok nagylátószögben mutatják a Kádár-rendszert, számos, korabeli önreflexiót jelentő forrásra támaszkodva. A második rész a vidéki életet alapvetően átformáló termelőszövetkezetekre figyel erdélyi és magyarországi esettanulmányokon keresztül, amelyek a mezőtől a mikroszintig vizsgálódnak. A hatvanas évek közepére a hétköznapi kikerülhetetlen valóságává vált a termelőszövetkezeti élet: az 1961-ben befejezett erőszakos kollektivizálással, majd a kilépések megakadályozásával ellehetetlenült az önálló gazdálkodói lét, tömegeknek kellett alkalmazkodniuk a szocialista munkaszervezethez, a munkásléthez. A harmadik rész tanulmányainak összekötő elemét a közösségek és a hatalmi struktúrák viszonya adja. Egy-egy esettanulmány erejéig bemutatásra kerül a falusi ügynökhálózat kiépítése, az egyházak térvesztésének mindennapi plébánosi tapasztalata, az uradalmi puszták felszámolásának emlékezete, két szomszédos község korábbi önállóságának megszűnése a közöttük épült új híd jelképezte modernizáció összefüggésében, a vidéki művelődésiház-hálózat kiépítéséhez társított ideológiaközvetítő célok, de az ötvenhatos forradalmat követő megtorlás után a lokális hatalomból kiszorult ortodox sztálinista csoportosulás szervezkedése is.

Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf 1996: Deviáns viselkedések Magyarországon. Általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Laki-telek, Antológia Kiadó. 127–146.
- Farkas Gyöngyi 2015: „...megírom mihó tarcsd magad ha jösz programolni...” Névtelen levelek a rákóczi-falvi téesszervezőknek. *Betekintő*, 2015/3. 1–8.
- Feitl István 2010: *A hosszú hatvanas évek. 1957–1970*. Budapest, XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény (PIHGY) kiadása.
- Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. *Századok*, 2012 (146) 1. 47–78.
- Germuska 2014: *A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó.
- Gyarmati György 1996: Politika és társadalom 1945–1989 között. In Kollega Tarsoly István–Bekény István–Dányi Dezső (szerk.): *Magyarország a XX. században*. I, Szekszárd, Babits Kiadó. 2020. április 17.
- Hanák Gábor 1988: Mondjuk ki a kimondhatatlant. Ács Zoltán interjúja Hanák Gáborral. *Magyar Ifjúság*, 1988 (32) 6. 24–25.

⁶ Tomka 2009; Germuska 2012; Germuska 2014.

- Havadi Gergő 2006: Az új „népi szórakozóhely”. *Fons*, 2006 (XIII) 3. 315–354.
- Juhász Pál 1979: A neurózis és az alkoholizmus néhány szociológiai vonatkozása. In *Egészség és társadalom. A Vándorgyűlés négy ülésén megvitatásra kerülő előadások szövege. A Magyar Szociológiai Társaság I. Vándorgyűlése Pécs 1979. október 25–27.* Budapest, Magyar Szociológiai Társaság és Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. 33–50.
- Keller Márkus 2018: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon.* Budapest, L'Harmattan Kiadó–Országos Széchenyi Könyvtár.
- Kiss Réka 2006: Néhány adalék a protestáns egyházpolitika alakulásához a „hosszú ötvenes” években, különös tekintettel 1956-ra. *Keresztyén Igazság. Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata. Független evangélikus teológiai és kritikai lap*, Új folyam 71. 2006. ősz. 21–31.
- Kiss Réka 2008: Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj” elve és gyakorlata. In Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után (Konfessie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945).* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 189–200.
- Klenjanszky Sarolta 2018: Városok, enyhülés és nemzetközi összefogás. A Testvérvárosok Világszövetsége Közép- és Délkelet-Európában (1962–1989). *Múltunk*, 2018/1. 208–243.
- Kopp, Mária–Skrebski, Árpád 1995: *Behavioural Sciences Applied to a Changing Society.* Zsámbék. Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola.
- Kronstein Gábor 1982: Szülőpolitika és szülői érdekvédelem. *Medvetánc*, 1982/2–3. 147–161.
- Lackó Mária 2011: A magyarországi rossz egészségi állapot lehetséges magyarító tényezői. Összehasonlító makroelemzés magyar és osztrák adatok alapján, 1960–2004. In Mészáros József–Harcza István (szerk.): *Helyzetkép a népesség egészségi állapotáról.* Budapest, Barankovics István Alapítvány–Gondolat Kiadó. 35–74.
- Luijckx, Ruud–Róbert Péter–de Graaf, Paul M.–Ganzeboom, Harry B. G. 1995: A származástól a teljesítményig. A státuszmegszerzés folyamata Magyarországon. *Szociológia*, 1995 (5) 4. 3–23.
- Molnár Adrienne 2004: A „hatvanas évek” emlékezete. *Az Oral History Archivum gyűjteményéből.* Budapest, 1956-os Intézet.
- Pataki Ferenc 1994: A deviáns jelenségek értelmezésének és kezelésének kulcskérdései. In Münnich Iván–Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon.* Budapest, Közélet Kiadó. 78–101.
- Pető Iván–Szakács Sándor 1986: *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. 1. Az újjáépítés és a tertuvasítás irányítás időszak.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Rainer M. János (szerk.) 2004: *„Hatvanas évek” Magyarországon.* Budapest, 1956-os Intézet.
- Róbert Péter 1999: Kikből lettek vállalkozók? A vállalkozóvá válás meghatározó tényezői Magyarországon a kommunizmus előtt, alatt és után. *Közzgazdasági Szemle*, 1999. május (XLVI) 403–427.
- Sáska Géza 2006: A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio*, 2006/3. 593–608.
- Szabó Csaba 2006: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években a legújabb kutatások tükrében.* Budapest, Szent István Társulat. (Haza a magasban. Előadások a Szent István Társulatnál, XXV).
- Szegő Andrea 1985: „Második társadalom” – második tudomány? Hankiss Elemér írásához. *Valóság*, 1985/3. 94–98.
- Tomka Béla 2009: A „hatvanas évek” a magyar történelemben: összehasonlítások tanulságai. In Halmos Károly–Klement Judit–Pogány Ágnes–Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég Kiadó. 552–560.
- Valuch Tibor 1988: A hatalmi rendszer természetrajza. (Töprengések Magyar Bálint: Dunaapáti 1944–1958 című dokumentumszociográfiája kapcsán.) *Alföld*, 1988 (39) 6. 81–83. i. h.: 82.
- Valuch Tibor 1995: Abszurdítások kora. Recenzió Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956.* c. könyvéről. *Aetas*, 1995. (10) 1–2. i. h.: 281–284.
- M. Venyige Júlia 1969: Falvak a történelem sodrásában. *Alföld*, 1969 (20) 9. 43–47.